

Янченко Т. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент  
докторантка Інституту педагогіки НАПН України

**Постановка проблеми.** Відповідність вітчизняної освітньо-виховної системи вимогам сучасного суспільного життя та європейським стандартам залежить від її переорієнтації на принципи педоцентризму, гуманізму та демократії. За таких умов дитина стає центром педагогічного процесу і загалом діяльності школи. Щоб забезпечити дитиноцентричні тенденції освіти та виховання, необхідно знати особливості розвитку дітей. Потреба у розумінні специфіки дитячого віку та індивідуальних особливостей дітей не є новою для педагогічної науки і практики. Так, комплексне дослідження дитинства є основним положенням педології – міждисциплінарної наукової галузі, що виникла у США у кінці ХІХ ст.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Проблеми вивчення педології як науки про дитину присвячені ґрунтовні праці О. Сухомлинської, Ю. Литвиної, І. Болотнікової. Окремі питання, пов'язані з розвитком теорії та практики педології, розглянуті у дослідженнях Н. Дічек, О. Петренко, Л. Смолінчук. Але проблема гуманізації сучасної освітньо-виховної системи, її переорієнтації на засадах педоцентризму, зокрема, використовуючи позитивні ідеї педології, залишається актуальною. Тому основні положення цієї науки потребують подальшого вивчення. До них відносяться і методи дослідження дитини, що застосовувалися у педології.

**Метою** даної статті є характеристика різних методів комплексного дослідження дитинства, що використовувалися у зарубіжній педології кінця ХІХ – початку ХХ ст.

**Виклад основного матеріалу.** Педологія – це наука про комплексне дослідження дитини і використання результатів такого дослідження у навчально-виховному процесі. Засновником даної наукової галузі небезпідставно вважається американський психолог С. Холл (1844 – 1924). Першими прихильниками ідей педології стали учень С. Холла О. Хрісман (автор терміну «педологія») та шотландський психолог У. Друммонд.

Новизна педології полягає у її комплексному, міждисциплінарному характері, що забезпечує гуманістичні підходи до проблеми розвитку дитини, її навчання та виховання. На думку С. Холла, наука про дитину «не має собі подібних і почасти є психологією, почасти антропологією, почасти медициною та гігієною». Вона також торкається етико-філософських аспектів життєдіяльності дитини, має практичне значення для педагогіки [5, с. 5 – 6].

Метою вивчення дитинства є збір фактів про дітей і виклад їх, у такій формі, у якій вони можуть бути використані науковцями та фахівцями-практиками [1, с. 5]. Щоб довести користь педології та показати необхідність всебічного вивчення дитини, У. Друммонд наводить приклад про одну з причин розумової відсталості дітей. «Як тільки на сцені з'явилася наука, стало очевидним, що для лікування тупості потрібно визначити її причини. Тому тупих дітей почали досліджувати, і скоро було зроблене відкриття, що значна їх частина страждає від носового завалу, викликаного носовими поліпами... Безпосередньо після видалення поліпів, яке виконувалося шляхом хірургічної операції, в дитині відбувалися значні зміни. Більшість дітей після такої операції ставали живими та здібними» [1, с. 6]. Подібні факти свідчать, що тільки комплексне дослідження особистості дитини, насамперед стану її здоров'я, особливостей фізичного і психічного розвитку створює умови для її виховання та навчання. Тому педологія має практичне значення для педагогічної діяльності.

До переваг вивчення дітей належить встановлення зв'язку між школою та сім'єю. «Учитель перестає дивитися на дітей, як на маріонеток, яких зібрали в неподільний клас, а ставиться до них, як до вільних особистостей, пов'язаних з його серцем симпатією, бажає знати хоча б щось про їхні сім'ї, починає спілкуватися з їхніми батьками» [5, с. 22]. Тому в США створюються товариства, що об'єднують вчителів і батьків. Їх діяльність сприяє тому, що педагог знайомиться з індивідуальністю дітей і пристосовує навчання та виховання до їх особистісних відмінностей. Перше таке товариство – Відділ для вивчення дитини при Національній Педагогічній Асоціації – було засноване у 1893 р. Окрім того, у подібних товариствах зосереджується діяльність не тільки вчителів і батьків, а і науковців, що, у свою чергу, сприяє розвитку педології [6, с. 71].

У педології можливим є, як цілісне вивчення особистості дитини, так і вивчення «одного предмета», що стосується розвитку та поведінки дитини: страх, гнів, іграшки, сміх, плач, почуття «я», пристрасть до колекціонування, готовність до школи [5, с. 18].

С. Холл називає передові на той час методи дослідження, які використовує педологія. Одним із них є метод американського психолога Е. Рессела. Його суть полягає у спостереженнях за поведінкою дітей у різних ситуаціях. «Кожна особлива дія або вияв особистості відмічається точним та об'єктивним способом. Дані заносяться у спеціальний зошит для звітів під відповідними рубриками: пам'ять, уява, гнів, егоїзм, брехливість. Ці рубрики охоплюють усю психологію і кращі із звітів можна використовувати при викладанні замість підручника психології». Е. Рессел опублікував біля 14 тисяч таких звітів [6, с. 73 – 74].

Збір таких матеріалів позитивно впливає на професійну діяльність вчителів. Завдяки цій роботі «вони вчаться спрямовувати свою увагу на окремих конкретних дітей, а не на педагогічний фантом, який називається дитина взагалі» [6, с. 74]. Педологічні дослідження сприяють реалізації індивідуального підходу до дитини, гуманізації стосунків між вчителями та батьками, з одного боку, та дітьми, з іншого.

При вивченні дітей особливу обережність слід виявляти у процесі спостережень за ними та спілкування з ними, тлумаченні та застосуванні фактів, отриманих у результаті досліджень [1, с. 29 – 44].

Важливими для педології є і методи, що дозволяють зібрати матеріали про фізичний розвиток дітей. Так, антрополог Г. Баудич вимірював зріст і вагу бостонських школярів. Усього ним було досліджено близько 24 тисяч дітей. Він дійшов загальновідомого у наш час висновку, що у віці 11 – 12 років хлопчики вищі та важчі та порівнянні з дівчатами. Потім дівчата починають рости дуже швидко і випереджають хлопців у зрості та вазі. Через декілька років хлопці наздоганяють і знову випереджають дівчат. Подібні матеріали стосовно фізичного розвитку дітей були зібрані й американськими вченими-антропологами Г. Пекгемом, Г. Уестом, М. Гансеном, Ф. Боасом. Останнього С. Холл називає «видатним американським антропометром», оскільки він здійснив дослідження фізичного розвитку десятків тисяч дітей у різних містах США. На основі аналізу результатів своїх досліджень Ф. Боас зробив висновки про періоди інтенсивного та повільного росту дітей, про залежність показників фізичного розвитку від статі дитини [6, с. 74 – 76].

Щоправда, С. Холл визнає те, що він сам неповністю розуміє, як педагогіка може використовувати результати таких антропометричних досліджень. Але дослідник висловлює слушні думки, що дитина у періоди активного росту вимагає особливої уваги, а методи та зміст навчання повинні відповідати періодам розвитку особистості. У той же час С. Холл висловлює й хибні думки, зокрема про те, що вага дитини є прямо пропорційною її розумовому розвитку, тобто, якщо дитина має вагу меншу від середніх показників свого віку, то й рівень її розумового розвитку є нижчим. Наводячи у

якості прикладу дані досліджень свого співвітчизника В. Портера, вагу дитини він називає «природним критерієм для ранньої зрілості та тупоумства» [6, с. 76 – 77].

С. Холл характеризує і медичні дослідження дітей. Він зазначає, що «короткозорість збільшується від класу до класу». У вищих навчальних закладах хвороби очей мають 40% молодих людей. Вони зумовлені поганим освітленням у класних приміщеннях, дрібним друкарським шрифтом у підручниках та інших навчальних книгах, перевтомою дітей із значного навчального навантаження.

О. Хрісман здійснив дослідження слуху дітей. Він дійшов висновку, що фактів погіршення слуху у процесі навчання набагато менше у порівнянні з зором школярів. Але непоодинокими є випадки, коли поганий слух стає причиною того, що вчителі вважають дитину розумово відсталою. Німецькі лікарі, перевірили слух учнів берлінських шкіл, також зробили висновок, що 25% дітей мають його порушення, які заважають навчанню.

У медичних дослідженнях звертається увага на зв'язок між навчанням у школі та викривленням хребта дитини. Частіше така хвороба (сколіоз) зустрічається у дівчат. Так, за даними санітарних інспекторів Берліна, 90% студенток вищих навчальних закладів мають викривлення хребта. С. Холл звертає увагу й на інші приклади погіршення здоров'я дітей у період їх навчання у школі, наведені у дослідженнях лікарів різних країн. Біля 80% школярів у Петербурзі страждають від систематичного головного болю. Мають здорові зуби усього 26% учнів лондонських шкіл.

Варто звернути увагу й на нервові та психічні хвороби дітей і їх наслідки. Нервові розлади наявні у 32 % дітей шкільного віку із Гамбурга. При чому кількість нервових розладів збільшується при переході від молодших класів до старших. Більшість лікарів вбачають головну причину хвороб нервової системи у шкідливому впливі школи. Дослідження показали, що нервові розлади частіше трапляються у міських дітей, ніж у сільських. «Міська дитина веде життя залізничного службовця, її нерви завжди напружені». Аналізуючи результати медичних спостережень, вчені дійшли висновку, що хлопчики частіше страждають від психічних хвороб, а дівчатка – від фізичних. З нервовими розладами пов'язана суїцидальна поведінка школярів. С. Холл наводить статистику дитячих самогубств у Берліні та зазначає, що «у більшості випадків приводом до цього послужила школа». Психічні розлади стають причиною і правопорушень у дитячому середовищі [6, с. 78 – 81].

Викликають інтерес дослідження стосовно втомлюваності школярів. Саме втому деякі дослідники вважають джерелом більшості хвороб. С. Холл констатує, що після 4 – 5 уроків результати навчання дітей (запам'ятовування, точність виконання завдань) набагато гірші, ніж зранку. Це свідчить про «необхідність нового розподілу робочого часу, особливо у початковій школі» [6, с. 82]. Тобто результати таких педологічних досліджень створювали сприятливі організаційні умови для навчання школярів.

Вчений зробив висновок, що деякі звичні явища шкільного життя можуть стати причиною дитячих хвороб: несвіже повітря у класних приміщеннях, наявність шкідливих бактерій у щілинах підлоги, на меблях, під нігтями дітей, недостатнє освітлення, стільці, що не відповідають фізіологічним особливостям дітей, напруга очей і пальців при письмі, необхідність сидіти тихо і нерухомо як традиційна основа викладання навчальних предметів, при тому що діяльність є головною властивістю природи дитини, хвилювання під час складання екзаменів, завантаження пам'яті та недосконалі методи навчання [6, с. 82 – 83].

Школу С. Холл називає «коლოსальною машиною», поширеною в усіх країнах світу. Але вона може нашкодити здоров'ю дітей, тому вона є недосконалою. «Знання, куплені ціною здоров'я дітей, яке є чимось досконалим або святим, не варті такої дорогої ціни». Цю небезпеку відчуває все суспільство. Тому з метою профілактики погіршення здоров'я дітей офіційна влада на законодавчому рівні рекомендує запроваджувати у навчально-виховний процес шкільні екскурсії, спортивні ігри та плавання, організувати сніданки, створювати сади й дитячі поліклініки. У США та деяких Європейських країнах прийняті так звані «гігієнічні закони», у яких визначаються певні критерії вибору місця для будівництва шкіл, вимоги до друкування підручників. Особливо уваги заслуговує закон про встановлення лікарського нагляду над школами, прийнятий у багатьох країнах. На високому рівні здійснюється такий лікарський нагляд у Парижі. Лікарі перевіряють зір, слух, травлення кожної дитини і вписують у спеціальні «книги здоров'я» поради для батьків і вчителів стосовно діти, навчання, фізичних вправ. Лікарі здійснюють нагляд за відповідністю шкільних приміщень санітарно-гігієнічним нормам. «Навчально-виховна система повинна сприяти покращенню, а не погіршенню здоров'я дітей» [6, с. 83 – 84].

Отже, С. Холл та інші прибічники педології зібрали багатий фактичний матеріал, який виявив поширені дитячі хвороби та їх взаємозв'язок з навчанням дітей у школі, а також довели, що запровадження здоров'язберігаючих технологій у діяльність навчально-виховних закладів є одним із завдань педології як науково-практичної галузі й у цілому суспільства.

Викликають інтерес педологічні дослідження світогляду дітей з метою визначення їх рівня знань перед вступом до школи. Вони показали, що міські діти (жители Бостона) дуже погано орієнтуються в оточуючому їх природньому середовищі. Так, діти віком 6 – 8 років не бачили зоряного неба, не знають, звідки береться молоко, не уявляють справжніх розмірів корови, не знають назв частин власного тіла (лікоть, лоб). Результати подібних досліджень С. Холл рекомендує використовувати при складанні навчальних програм і підручників для народних шкіл [6, с. 84 – 85].

Окремо досліджуються релігійні уявлення дітей. Здебільшого вони не відповідають теологічним знанням дорослих, тому цей факт слід враховувати у процесі релігійного виховання та навчання [6, с. 86 – 87].

С. Холл рекомендує здійснювати спеціальні дослідження особливостей розвитку дітей, які мають фізичні та психічні вади, а також дітей, схильних до правопорушень.

Грунтовних досліджень, за твердженням вченого, потребують особливості статевого розвитку дітей у підлітковий період. У цей час формуються «нові риси характеру та нові страждання, органи і клітини; хлопчики та дівчатка стають самостійними і повинні присвячувати свій час і свої інтереси іншим, загальним справам; закінчується життя індивідуума і починається життя раси; поглиблюються релігійні почуття». Саме у підлітковому віці діти потребують любові, довіри та уваги з боку батьків і педагогів. Ці почуття відіграють важливу роль у вихованні дітей.

С. Холл вважає доцільним і вивчення особливостей розвитку студентської молоді і загалом функціонування університетів. Так, він згадує про низку досліджень стосовно особливостей закоханості студентів вищих навчальних закладів США, їх навчальних інтересів і дисципліни. «У студентського життя свої власні закони, зовсім незалежні від програми і плану занять і для багатьох важливіші, ніж останні». Тому слід здійснювати дослідження усіх аспектів життя студентів, зокрема їх релігійні погляди, навчальні та спортивні досягнення. Дану галузь наукових досліджень С. Холл пропонує назвати вищою антропологією [6, с. 88 – 91].

Окрім того, студенти вищих навчальних закладів мають здійснювати власні дослідження у процесі навчання. Вони не повинні задовольнятися тільки знаннями «з других рук», повідомленими професором або отриманими з книжок, а й добувати їх дослідно-експериментальним шляхом. Наукові дослідження сприяють формуванню індивідуальності, дисциплінованості, організованості студентської молоді. У той же час у процесі дослідницької діяльності керівна роль

належить університетським професорам, які допомагають обрати тему дослідження, сприяють засвоєнню необхідних дослідницьких навичок [2, с. 123 – 141]. У такий спосіб майбутні педагоги, лікарі, психологи та інші фахівці готуються й до діяльності у сфері педології.

Як зазначалося, педологія вважає доцільним як цілісне дослідження особистості дитини, так і вивчення одного з аспектів розвитку та поведінки дитини. А відтак важливе місце у педологічних дослідженнях займає вивчення дитячих ігор. Так, С. Холл разом зі своїм учнем К. Еллісом здійснив дослідження особливостей гри дітей з ляльками. Воно спирається на результати анкетувань, проведених авторами серед дорослих і дітей. У дослідженні зроблено висновок про велике виховне значення гри з ляльками як для дівчаток, так і для хлопчиків. «Виховна цінність ляльок – величезна... Гра з ляльками виховує серце та волю, навіть більше, ніж інтелект. Тому вміння спрямовувати й утилізувати гру з ляльками може привести до відкриття нового знаряддя у процесі виховання, знаряддя дуже великої сили. Батьки та вчитель, які мають справу з дитячими індивідами, повинні вивчати особливості гри з ляльками у кожній дитини, висловлюючи незадоволення і використовуючи заходи обмеження, або стимулюючи натяжком і навіюванням» [3, с. 57]. Окрім того, гра з ляльками сприяє соціалізації дітей, їх підготовці до самостійного життя. «Гра з ляльками є гарною школою для дітей, коли вони застосовують на практиці те, що вони знають» [3, с. 58]. С. Холл радить використовувати гру з ляльками у процесі виховання дитини у сім'ї та дитячому садку.

С. Холл здійснив дослідження поведінки дітей у процесі гри з піском (вчений впродовж тривалого часу спостерігав за грою з піском декількох хлопчиків). Автор показує виховне й освітнє значення таких занять для дітей, звертає увагу на користь колективних ігор для соціального розвитку особистості.

Під час гри з піском діти будували, імітували сільськогосподарську та ремісничу працю, «росли більш соціальними та розумними; вони засвоїли уроки самовладання і розвинули дух самопомогі, знайомились і реалізували на практиці виробничі процеси». С. Холл називає й інші позитивні моменти впливу гри з піском на виховання та розвиток дітей: розвиток уваги, інтересу та поваги до праці, формування комунікативних навичок. «Звичка до байдикування і до тих негативних наслідків, котрі воно викликає, усувалася, і розвиток хлопчиків був зорієнтований у практичному і навіть ремісничо-виробничому напрямі. Далі хлопчики достатньо навчилися і соціальній моральності завдяки ускладненому способу існування поряд з іншими». Заняття з піском вчений називає природовідповідним вихованням, оскільки кожна дитина обирає собі той вид діяльності, який найбільше відповідає її здібностям та інтересам [4, с. 140].

У. Друммонд приділяє особливу увагу характеристиці таких методів вивчення дитинства: історичний і літературний метод; аналіз виховних теорій та їх впливу на розвиток дітей; біографічний метод; антропологічний метод; спостереження; експеримент; опитування. Розглянемо кожен із запропонованих методів.

Вчений називає три способи використання історичного та літературного методу: 1. Аналіз вчинків літературних героїв, які можуть мати таку ж мотивацію, як і поведінка дітей. «Наприклад, героями Гомера рухають такі ж мотиви, вони мають такі ж інтереси, які ми бачимо у сучасних дітей» [1, с. 79]. 2. Вивчення звичаїв, обрядів, традицій різних народів, за допомогою яких дітей залучають до життя громади. 3. Історичні, літературні та фольклорні твори почасти містять конкретну інформацію про дитинство, специфіку розвитку й поведінки дітей, що може бути використана у сучасних умовах [1, с. 80].

Ще один метод для вивчення дитинства – це аналіз виховних теорій та їх впливу на розвиток і поведінку дітей, насамперед, це стосується виховних теорій І.-Г. Песталотці та Ф. Фребеля [1, с. 83 – 85].

Викликає інтерес біографічний метод вивчення дитини. У. Друммонд вважає його одним з найбільш ефективних і характеризує, як послідовне і цілеспрямоване вивчення однієї дитини впродовж тривалого часу. Систематичне спостереження за однією дитиною, щоденна реєстрація фактів її поведінки, досконале знання історії розвитку дитини – це позитивні складові даного методу дослідження. Але існують і негативні його складові, зокрема, відсутність єдиних вимог до спостережень та інтерпретації отриманих результатів [1, с. 86 – 88].

Антропологічні методи передбачають вивчення значної кількості дітей. До них У. Друммонд відносить вимірювання ваги та зросту, зору та слуху дітей різного віку [Друммонд, с. 89].

До експериментів вчений радить залучати незначну кількість дітей. На думку автора, за допомогою експериментальних досліджень доцільно вивчати тривалість і специфіку вияву різних психічних процесів у дітей, вплив навіювання на них, причини втомлюваності [1, с. 90].

Як приклад спостережень, здійснених на високому науково-методичному рівні, У. Друммонд описує спостереження С. Холла за грою дітей з піском [1, с. 92].

У. Друммонд виділяє два різновиди опитувань: прямі і такі, що здійснюються за допомогою опитувальних листів. Під час прямих опитувань можна досить точно визначити рівень підготовки дітей перед їх вступом до школи (подібні опитування проводилися й С. Холлом). Використання опитувальних листів є доцільним для дослідження пам'яті, розумових здібностей, специфіки мовлення та інших психічних процесів.

**Висновки.** Таким чином, педологія як науково-практична комплексна дисципліна, синтезована С. Холлом, О. Хрїсманом та їхніми прибічниками, охоплює психологічні, антропометричні та медичні дослідження дітей і юнацтва. Результати цих досліджень повинні використовуватися у процесі діяльності навчально-виховних закладів різного рівня, оскільки на їх основі можуть здійснюватися позитивні зміни, що стосуються вибору методів, індивідуалізації та гуманізації навчання і виховання, змісту навчального матеріалу, його відповідності віку дітей, збереження їх здоров'я.

**Резюме.** У статті розглядаються основні положення педології як науки про дитину. Зазначено, що вона виникла у кінці XIX ст. у США. Стисло аналізуються наукові погляди фундаторів педології С. Холла, О. Хрїсмана та У. Друммонда. Особливу увагу авторка звертає на характеристику методів дослідження дитини. Наголошується на практичному значенні педологічних досліджень для удосконалення навчально-виховного процесу. **Ключові слова:** педологія, дитина, особистість, розвиток, метод дослідження.

**Резюме.** В статье рассматриваются основные положения педологии как науки о ребенке. Отмечено, что она возникла в конце XIX века в США. Кратко анализируются взгляды основателей педологии С. Холла, О. Хрїсмана та У. Друммонда. Особое внимание автор обращает на характеристику методов исследования ребенка. Показано практическое значение педологических исследований для усовершенствования учебно-воспитательного процесса. **Ключевые слова:** педология, ребенок, личность, развитие, метод исследования.

**Summary.** In the article there are main provisions of pedology such as sciences about a child. It is marked that it appeared in the end of XIXth century in the USA. The scientific ideas of S. Hall, O. Khristman and W. Drummond are briefly analyzed. The author pays attention on description of a child research methods. It is marked on the practical value of researches of pedology for an improvement educative-pedagogic system. **Keywords:** pedology, child, person, development, research method.

#### Література

1. Друммонд У. Введение в изучение ребенка / У. Друммонд. – М.: «Московское книгоиздательство», Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1910. – 385 с.

2. Холл С. Исследование как жизненная основа преподавания / С. Холл // С. Холл Собрание статей по педологии и педагогике. – М.: Московское книгоиздательство, 1912. – С. 121 – 141.
3. Холл С. Исследование о куклах / С. Холл, К. Эллис // Холл С. Очерки по изучению ребенка. – М.: Пучина, 1925. – С. 9 – 68.
4. Холл С. История одной кучи песку / С. Холл // Холл С. Очерки по изучению ребенка. – М.: Пучина, 1925. – С. 124 – 141.
5. Холл С. Наука о дитяти (педология) и ее отношение к воспитанию/ С. Холл // С. Холл Собрание статей по педологии и педагогике. – М.: Московское книгоиздательство, 1912. – С. 1 – 26.
6. Холл С. Педология как основа точной педагогики / С. Холл // С. Холл Собрание статей по педологии и педагогике. – М.: Московское книгоиздательство, 1912. – С. 71 – 91.